ЗА СТОПАНСКИЯ ОБЛИК И ЗА ФЕОДАЛНИТЕ ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА НЯКОИ СЕЛИЩА В РОДОПИТЕ И ПРИЛЕЖАЩИТЕ РАЙОНИ ПРЕЗ XV—XVII в.

Бистра А. Цветкова

Стопанският облик, производствената дейност на селищата в Родопите и в непосредствено прилежащите области през първите столетия на османското господство са още неизследвана област, която заслужава внимание и грижливо проучване. Оскъдните изворни данни са спъвали начинания от такъв характер. Малко са известни и феодалните задължения на населението от този район. Изясняването на тази материя има голямо значение. Така би могло да се хвърли светлина върху характера и особеностите на режима, върху историческите условия, при които се е развивало населението, станало отрано прицел на системни асимилаторски домогвания от страна на османската феодална власт. Само така би се намерило обяснение и за някои неразрешени въпроси около извършените в тези краища помохамеданчвания през турската епоха.

През последното десетилетие в турската архивна колекция на Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София бяха разкрити материали, които предлагат немалко ценни сведения за осветляване на тази важна проблематика. Това са преди всичко подробните регистри на османския кадастър (mufassal defterleri). В тях са отбелязани и сведения за феодалните владения в района, който е обект на нашето изследване, с подробни указания за селищата, включени в тези феодални владения, поименни списъци на жителите им и описи на феодалната рента. Все тук трябва да поставим и регистрите с пълни данни за някои специални категории население — соколари, ястребари, джелепкешани. Всички тези източници, които датират от XV—XVI в., съдържат интересни сведения за облика и обема на производството и за феодалните задължения, които са тежали върху стопанската дейност на местното зависимо население. От гледище на достоверността тези сведения имат несъмненото предимство, че изхождат от официалните учреждения на османската поземлена регистрация, загрижена да обхване най-изчерпателно и точно всички възможни източници за феодална експлоатация.

От какво естество са тези сведения и в каква степен могат да бъдат меродавни за нашето изследване? Това са описи на данъци, които всяко селище следвало да издължи към своя феодален господар. Значителна част от тия задължения засягат различни страни на производ-

ството. Тук са преди всичко разновидностите на десятъка, налаган върху редица произведения на селскостопанския добив. Тук са и налозите върху добитъка на раята. Ако се облегнем на официалните разпоредби в османското законодателство от това време, според които десятъкът трябва да обхваща само $^1/_{10}$ от целия земеделски добив, а данъкът върху овце, свине, говеда е точно определен на глава, бихме могли да достигнем до известни изводи за цялостния добив и за броя на отглеждания добитък. Независимо от статистическите данни тези описи показват недвусмислено характера на производствената дейност в отделните селища. Но тук веднага трябва да изтъкнем и условния характер на такава документация. От една страна, известно е, че на практика в много случаи десятъкът надвишавал законната $^1/_{10}$ от добива. Дори официалните юридически коментатори от времето на Сюлейман I канонизират този порядък, наложен от самите феодални условия, като отбелязват, че на места десятъкът достига и до половината от урожая.[1] Това обстоятелство вече хвърля известно съмнение върху критерия, на който бихме се опрели в нашите изчисления. От друга страна, данните, за които е дума тук, са откъслечни и по регионален, и по хронологически признак. В някои случаи поради несъвършените методи на османската фискална регистрация те сигурно не отразяват цялото многообразие на стопанската дейност. По тях не може да се съди и за целия обем на производството, защото те отразяват само данъчни задължения, събирани в полза на феодалните владетели, но не и на върховното управление. От друга страна, не винаги налагането на данъци върху известни клонове на производството е указание, че тези клонове са застъпени и развити в даден район или населено място. Известно е, че в стремежа си да извлече максимални приходи от подвластната рая османската власт е изисквала често пъти стереотипно навсякъде едни и същи данъчни задължения, без да държи сметка за възможностите на населението и за особеностите на производството в определени райони. Не бива да приемем за изчерпателни и сведенията за занятията на отделни жители, посочени тук-там в поименните списъци на mufassal defterleri, и да правим категорични изводи по тях. Едва ли тия посочвания отразяват всички лица, заети в една или друга производствена дейност. Това са по-скоро случайни споменавания, вероятно най-често в случаите, когато занятието е станало прозвище на лицето: например Иван овчаря, Стоян сарача и пр.

Въпреки всичко това липсата на други сведения за началния период на османското господство ни заставя да пристъпим, макар и с известна предпазливост, към проучването на тези данни, неоползотворени досега в този аспект. Те се отнасят до селищата в Западните Родопи и Поместието. Но в самите документи те са свързани с данни за селища, лежащи в непосредствена близост с Родопския район — най-вече Димотишко, Гюмюрджинско, Ксантийско и отчасти Демирхисарско и Серско. Вземаме ги под внимание тук и поради обстоятелството, че те са свързани с родопските краища по силата на определени географски предпоставки и исторически условия.

---

[1] Osmanlı kanunnameleri. MTM, I, 1, s. 50—51. Срв. ръкописно кануname на Ор. отдел, Ор 631, л. 64а.

Внимателната обработка на достъпните нам османски архивни източници дава възможност да извлечем, подредим и представим основните данни за стопанския облик на селищата от споменатите краища през XV—XVI в. в две таблици. Чрез тях най-прегледно биха могли да се проследят особеностите на производството в отделните селища, да се направят известни наблюдения, съпоставки и по-сигурни изводи.

И в двете таблици[2] данните за стопанския живот са показани чрез данъците, налагани върху производството, така както ги намираме в самите регистри. Този метод е съзнателно предпочетен от предпазливост, за да не се достигне до прекомерно вмешателство във и без това оскъдния изворен материал, чиято едностранчивост бе изтъкната. Голяма част от графите отразяват десятъчни облагания.[3] В повечето от тях е посочен в две подграфи размерът на съответния десятък, изразен в

[2] Селищата в таблицата са посочени съобразно с регистрите, в които са споменати, за да се спаза известен хронологически порядък, като се почне от най-ранните регистри. От друга стрна, доколкото е било възможно, те са подредени по регионален принцип (според тогавашното им административно деление). Това би позволило да се установят и набележат някои типични за дадена област особености в производството. Регистрите, от които са извлечени сведенията, се съхраняват в Ориенталския отдел на НБКМ и носят сигнатурите, както следва: Регистър от 1491 г. — ОАК 83/34, рег. Бл 3/6 от последните години на XV или началото на XVI в. Сведения за този регистър бяха обнародвани още през 1954 г. (срв. Б. Цветкова, Принос към изучаването на турския феодализъм в българските земи през XV—XVI в., ИИБИ, т. VI, стр. 123, 128, 133; Б. Цветкова, О религиозно-национальной дискриминации в болгарских землях во время турецкого владычества, Советское востоковедение, 1957, № 2, стр. 86—87). Тук бяха изнесени данни за помохамеданчените българи в регистъра. Същите сведения бяха обнародвани в отделна статия на Б. Цветкова — Нови данни за помюсюлманчвания на родопските българи през XVI в., Родопски устрем от 24. VIII. 1960. По-късно извадки от същия регистър намираме в сборника Асимилаторската политика на турските завоеватели, съставен и редактиран от Петър Петров, София, 1964, стр. 125—140. За нашето изследване са използувани и сведенията на рег. от Ориенталския отдел, Серес, фонд 122, арх. ед. 261 от същия период. Извадки от него са обнародвани в сб. Асимилаторската политика, стр. 115—125. Сведения за стопанската история на разглежданите тук райони съдържат и доганджийските регистри от последните десетилетия на XV в. — Дефтери 649; Пловдив, фонд 88, арх. ед. 752, обнародвани от Б. Цветкова в Извори за българската история, т. X, София, 1964. Но населените места в тях и производствената им дейност са представени не в цялостния им обхват, а само като части, числящи се към отделни доганджийски тимари. На места дори сведенията за стопанската история са само загатнати като доход от т. нар. доганджийски бащини. По тези откъслечни данни не могат, разбира се, да се правят по-подробни изводи за развитието на един или друг клон от стопанството, защото цифровите показатели не са меродавни. Все пак и тия податки биха могли да се използват поне дотолкова, доколкото свидетелствуват за вида на селскостопанските култури, застъпени в едно или друго населено място. Тези именно податки, които представляват ценно градиво за стопанската история, са представени в отделна таблица II. В съответните графи е обозначено само дали определен клон от производството е съществувал в дадените селища, без да се отбелязват и цифрови сведения за тях. За по-голяма прегледност е извършена във възможната степен и убикация на селищата в регистъра, като за целта са използувани следните основни пособия: В. Кънчов, Македония. Етнография и статистика, София, 1900; В. Трайков, Населените места в Тракия и Македония под гръцка власт, София, 1946; Румелия и Босна. Географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа. Прев. Ст. Аргиров, АППр, I, 2, стр. 63—110; S. bey. Kamus-ül-alâm, IV, 1316, s. 2404, селищни списъци и особено този от 1945 г. и някои стари карти.

[3] В графите, които ги предхождат, са вписани мохамеданските и немохамеданските жители, които от своя страна са групирани в различни категории: хане (домакинства със земя в размер на 1 чифт се назовават чифтлу, а с по-малко от $^{1}/_{2}$ чифт — бенак), неженени и вдовици.

познатата мярка за зърнени храни — т. нар. киле, — и паричния му еквивалент. В онези графи за десятъчни вземания, в които е посочена само една цифра, означава, че се касае само до паричния еквивалент на десятъка, изразен в акчета. Всички други графи извън десятъка отразяват размера на данъците върху съответните клонове от производството. В отделна графа са посочени имотите хасà, тъй като обикновено те обхващат орехови, черничеви и други плодни насаждения или пък само ливади. А това е вече косвено указание, което се прибавя към останалите сведения за селскостопанското производство на съответното селище. Освен това показани са броят и религиозната принадлежност на жителите в отделните селища и общият доход от данъчните задължения на всяко селище (в акчета). Тези данни биха позволили да се види какъв дял от общия доход съставляват приходите от данъци върху различни производствени дейности, да се съди за мястото и значението на тези дейности в икономическото развитие на всяко селище. От друга страна, чрез броя на жителите могат да се търсят показатели за разпределението на общия добив от един или друг клон на производството върху всяко домакинство или още по-добре на глава.

Тук именно трябва да се отбележи, че характерът на селскостопанското производство, развитието на един или друг клон от него в различните селища, е до известна степен предопределен от климатичните особености и местоположението на отделните селища.

И при бегъл преглед на табл. I прави впечатление, че основно място в селскостопанското производство на всички населени места заема отглеждането на пшеница, ечемик, ръж, овес и просо. Ако съпоставим цифровите данни за размера на десятъка върху всяка от тези култури, не остава съмнение, че предимство е имало производството на жито, твърде много — на ръж, следвана от овеса и от просото; сравнително по-слабо е производството на ечемик. Има селища, в които изобщо не фигурира приход от десятъка върху ечемика (те са 12), в други пък — по-малко на брой — липсва приход от овес, ръж или просо.[4] Нашите усилия да достигнем до някои положителни данни за размера на цялостното производство на различните видове зърнени храни се сблъскват със сериозни препятствия. Преди всичко очевидно е, че регистраторите не са отразили размерите на натуралния десятък за всички селища в еднаква мярка. Килето като мярка за измерване зърнените храни е различно за различните селища — за ония в Неврокопския район изчисленията са направени в

[4] Заслужава внимание фактът, че пет от записаните 34 селища в таблица I са „ez haric“, т. е. селища, които не са били обхванати от предходната регистрация (20—30 г. преди съставянето на регистъра, от който черпим тези сведения, или около края на третата четвърт на XV в.). Без съмнение това означава, че се касае до населени места, които отскоро са се били превърнали в доходни източници, за да станат обект на фискална регистрация. Това са селата Плачани, Папа Вълкан, Малошица, Старани и Черешово. Техният доход е сравнително малък. Вероятно поради неотдавнашното им развитие не всички стопански култури, особено основните от тях, са били достатъчно застъпени и приходоносни, тъй като не е вписан десятък от тях. Между селищата от нашата таблица е отбелязана и една ненаселена мезра Ефталие (?), Серско, която била обработвана вероятно от жителите на околните села. Тя също е с малък доход. Поради непълноценното ѝ използуване (това не е землище на населено място) и тук не са застъпени разнообразни култури.

т. нар. „серско" киле, за единственото село в Чечко — някакво киле с още по-малка вместимост, а за селата в Серско и Демирхисарско — киле, много по-голямо по обем и от двете. Не разполагаме с указания за точната вместимост на различните килета, за да приравним към една мярка всички наши податки. Но като държим сметка за различията в килето, от една страна, и, от друга страна, че посочените в регистрите цифри изразяват теоретично $^1/_{10}$ от целия добив, а в същност може би и повече от $^1/_{10}$, можем да направим съответните заключения за общия добив.

През XVI и XVII в. производството на зърнени храни, особено в района на Поместието и в областите, разположени в непосредствено съседство с Южните и Източните Родопи, е обезпечавало постоянни доставки за армията и държавата, принудително налагани и събирани от населението. От запазените документи за този период личи, че от равнинните райони най-често се е изисквала пшеница, докато планинските краища в Родопския масив или в Неврокопския край доставяли предимно ечемик. Това е естествено и обяснимо с климатичните условия, които улеснявали развитието на единия вид култура в по-топлите и плодородни райони и на втория — в по-високи места. Така например през време на войните, които османска Турция водила с Полша и с Русия (за деснобрежна Украйна), многократно били доставяни зърнени храни от областите, за които е дума тук. През 1671 г. от редицата села в Неврокопска каза били доставени 600 цариградски килета ечемик и 800 килета брашно,[5] през 1672 г. от много села в Смолянско — 3000 цариградски килета ечемик и 300 килета брашно, закарани близо до Т. Пазарджик.[6] В 1672 г. било изискано да се доставят принудително и предадат в Одрин от Димотишко 142 к. ечемик и 1986 к. брашно, а от Ахъчелебийско — 15 к. ечемик и 673 к. брашно,[7] за 1671—1672 г. с. Ортакьой, Димотишко, доставило 420 к. ечемик заедно с 9 кантара слама и 51 чекè дърва.[8] През 1677—1678 г. от неврокопските села Мусомища, Сатовча, Гръмлян, Колюш (Чечко), Дебрен и Корница били събрани за държавни нужди 10 000 торби и 1000 оки червена пшеница,[9] а за 1677 г. Смолянският край (каза Ахъчелеби) доставил още 2300 к. ечемик и 500 кантара слама, които трябвало да се изпратят в Пиргос.[10]

По сведения на един неотдавна обнародван списък за принудително изкупени храни[11] за 1677—1678 г. [12] били доставени 5000 килета ечемик пак от Ахъчелебийска каза. Тези храни били определени да се извозят до пристанището Родосто. Доставката е разхвърляна върху редица села в днешния Смолянски край: от с. Палас (Рудозем) — 293 килета, То-

---

[5] Фонд 126, арх. ед. 12.

[6] Фонд 89, арх. ед. 19.

[7] Цариград — Дефтерхане. I. И. Държавни доставки, 1 джемази II, 1083 г. Срв. Б. Цветкова, Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт, София, 1951, стр. 92.

[8] Фонд 83, арх. ед. 12.

[9] Фонд 126, арх. ед. 20.

[10] Фонд 89, арх. ед. 2.

[11] Срв. А. Петровски, Турски документ за Смолянско от 1676 г. в. „Родопски устрем" от 22. IV. 1963 г.

[12] Годината е предадена погрешно в това съобщение: 1088 г. от хиджра, обозначена в документа (ако това отговаря на самия оригинал), съвпада с 1677—1678 от нашето летоброене.

пуклу (Средногорци) — 82, Фъндъжек (Лещак) — 62, Соютчик (Върбина) — 240, Чамлъджа (Боровина) — 87, Каршълъ (Виево) — 125, Търън — 177, Влахово — 192, Райково — 363, Дерекьой (Момчиловци и Соколовци) — 143, Лагоч — 104, Читак (Устово) — 205, Пашмаклъ (Смолян) — 433, Смилян — 495, Тозбурун (Могилица) — 393, Ардабаши (Арда) — 200, Юнуздере (Елховец) — 294, Тимурджи (Думурджик) — 150, Чокман — 74, Козлуджа — 117, Вълканово — 50, Петково — 164, Пашово — 45, Аламидере (Полк. Серафимово) — 87, Гьокчебунар — 63, Мустафча — 100, Кетенлик — 259. Няма съмнение, че във всички тези селища производството на ечемик ще да е било относително добро, щом държавата им е възлагала такива доставки. По време на голямата война на Турция със средноевропейските държави — 1683—1699 г. — пак тези краища били товарени с доставки на зърнени храни. За 1687—1688 г. от Неврокопска каза пак били взети ечемик и пшеница,[13] през 1694—1695 г. от Ахъчелебийско — 500 к. пшеница и 500 к. брашно.[14] Тези систематични доставки са указание за развитието на зърнопроизводството в Родопите и съседните райони в Поместието и в Беломорието през XVII в.

При прегледа на нашите таблици прави впечатление оскъдицата на данни за бобови растения. От всичко 34 селища само за 11 е зачислен доход от десятък върху лещата, чиято парична равностойност е твърде висока — по 20 акчета килето. Едно единствено указание имаме за бакла от селото Саръмсъклу, Серско. Уров фигурира към описите на шест села в Серско, Драмско и южните краища на Неврокопска каза. Това подсказва, че тази култура е била по-често застъпена в районите с по-мек климат. В разглежданите от нас регистри намираме податки и за обработката на някои индустриални растения — в повечето селища лен, който е бил почти повсеместно разпространена култура и в други посеверни краища на българските земи. Изненадващо е сравнително рядкото споменаване на памука в нашите източници, въпреки че се касае до райони, известни през по-късно време като главни източници на памук в империята.

За три селища в Серско и Демирхисарско имаме точни данни, че е бил отглеждан сусам, от който е предвиден десятък и при това с много висока парична равностойност (по 70 акчета килето). В описа на едно село се споменава конопът, а в драмското село Бошаноз намираме данни за отглеждането на т. нар. загфран (маслодайно растение). Почти навсякъде се натъкваме на десятък върху лозята, изразен често пъти в значителни парични суми, и то предимно в редица селища в Неврокопско и Серско. За едно от тях, Брезница, административно подведомствено на Помести, е отбелязан десятък в размер на сума, с която би могла да се купи цяла къща към средата на XVI в. Ако това е равностойността само на десятъка, то можем да си представим колко по-висока е равностойността на цялостния добив от лозята. Ето вече несъмнени указания за значително развитие на лозарството; още един факт в потвърждение на

---

[13] Фонд 126, арх. ед. 13.
[14] Фонд 89, арх. ед. 17.

ова е и срещащият се тук-там бач (пазарна такса) от продажбата на ино или десятък върху ширата, а на места и наличността на обичайното даждие за феодалния господар — весла грозде.

Ако се съди само по указанията за десятъка, зеленчукови насаждения, които са свързани с ежедневното препитание на населението, е имало повечето селища. Зеленчукопроизводството без съмнение е било повсеместно селскостопанско занятие, но ненавсякъде в такъв обем, че да бъде обложено с десятък и отразено във фискалните регистри.

Плодовите насаждения и особено круши и черници (в. с. Папа Вълкан, Неврокопско, изрично се споменава за череши) са съставлявали също постоянен дял от селското стопанство, макар че не винаги към отделните селища е отбелязван десятък от тях. Твърде чести са указанията за добив на орехи. Добив от маслини намираме регистриран само в едно единствено селище в Демирхисарско. Не е известно доколко те са били отглеждани и на други места в тези южни природопски райони, където климатът благоприятствува за това. Извън обработваемите площи както всички селища, така и тук споменатите села са имали ливади. Много често тези ливади са били личен имот на феодалния господар, т. нар. хасà. Наличността на десятък върху сеното сочи също, че жителите на разглежданите от нас селища са използували и свои ливади. С малки изключения за всички селища е зачислен налог (само в един случай десятък) върху пчелните кошери — свидетелство за известно развитие на пчеларството. Трудно е да съдим за неговата интензивност, защото нямаме други податки освен размера на данъчното облагане върху този клон от селскостопанското производство. В регистрите има сведения за наличноста на бубарство — в 6 от изследваните селища е вписан десятък от пашкули. Недоумение буди липсата на вписвания за данък върху овцете (вписан е само за едно село). Това обстоятелство обаче не бива да бъде прибързано изтълкувано. От други източници е известно, че овцевъдството в Родопите и в Поместието е било добре развито.[15] Нямаме основание да смятаме, че в нашите регистри данък не е вписан, понеже бил поделян между местния феодален господар и висшестоящия административен функционер. В нашия случай повечето от селата са хасови — т. е. спадат към категорията на т. нар. „свободни ленове“, където данъкът за овцете е право само на хасовия владетел.[16] В такъв случай липсата на данък върху овцете тук има само едно обяснение, че той се е събирал в полза на държавното съкровище и следователно подлежал е на регистрация в друг род дефтери. По тези причини може би не се споменават и свързаните с овцевъдството налози за пасища и за кошари. Намираме ги само на 1—2 места. Като се има пред вид характерът на тези даждия, би трябвало да се очаква, че ще ги намерим в се-

[15] Срв. напр. В. Д е ч е в, Овцевъдството в Средните Родопи, Родопски напредък, I, 1, стр. 1—16, II, стр. 41—56, III, стр. 81—88, IV, стр. 121—125, V, стр. 249—262, VII—VIII, IX—XII.

[16] По данните на османското законодателство, ако данъкът върху овцете не е вписан в регистъра като приход на феодалния владетел, даже и той да бил господар на „свободен“ лен (H. Hadžibegić, Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša. Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. VIII—IX, 1958—1959, p. 67), нямал право да събира resm-i agnam. Без съмнение такъв е случаят със селищата, посочени в използуваните от нас регистри.

лищата от южните природопски райони, където родопските стада са слизали сезонно да прекарват известно време. Не бива да отминем без внимание обаче някои косвени указания, които също говорят за развитието на овцевъдството през XV—XVII в. в разглежданите от нас краища. Споменава се тук-там налог от мандри. В серското село Бързичко дори е определен видът на производството в мандрите — овчи и биволски. Освен това някъде, макар и рядко, е регистриран десятък от сирене. В описа на самия град Сер дори е посочена такса за преминаването на овце по нарочен мост над реката Карасу. Приходът от този бач е огромен. А това говори за постоянен приток на овце, докарвани без съмнение от близолежащите планински краища на север и североизток. Но ние разполагаме и с още по-недвусмислени данни за овцевъдството. Намираме ги в регистъра за джелепкешаните от 1576 г. [17] В този регистър са записани поименно известен брой овцевъди от различни селища в Родопите и Поместието. Тези данни представихме за прегледност в табл. III.

Набелязаните сведения се отнасят само до определена категория население — лица, които отглеждали много овце и на които властта принудително налагала да ѝ доставят определен брой овце за държавни нужди.[18] Несъмнено е съществувал известен критерий при определяне числото на изискваните овце, който не е твърде ясен в източниците. Една бележка в регистъра ни дава известни податки. В нея се отбелязва, че някой си заможен човек Пири имал 4000 глави овце,[19] а властта му определя да даде 20 пъти по-малко овце — 200 на брой. Ако при всички случаи се спазвало това съотношение, лесно можем да възстановим според нашата таблица броя на овцете, които набелязаните джелепкешани са отглеждали.

При прегледа на табл. III (вж. стр. 50) се установява следното:

1. По-голям брой овце са зачислени на джелепкешаните от планинските селища, а по-малък — на ония, които са по-близо до равнината.

2. Най-голям е броят на джелепкешаните, задължени да дават до 50 овце, от 10 души се изискват до 100, а само от двама души в Банско — над 100 овце. Преобладавал следователно броят на тези овцевъди, които отглеждат средно по 800 овце.

3. Джелепкешаните немохамедани, най-вече българи, са повече на брой от турците или помохамеданчените българи (четирима са ясно указани; може би има и други, вписани в рубриката „мюсюлмани", които са били българи, помохамеданчени доста по-рано).

4. Наличността на споменатите овцевъди в набелязаните селища е указание за социалното и имущественото разслоение сред населението от тези селища. Ако се съди по цифровите данни на регистъра за броя на

---

17 Фонд 95, арх. ед. 23. Този регистър е преведен, коментиран и подготвен за издание в поредицата „Турски извори" от Д. Груев и А. Разбойников. При идентифицирането на някои селищни имена сме използували техните бележки, а останалите са уточнени по данните на официалните селищни списъци.

18 За джелепството през този период вж. по-подробно Б. Цветкова, Извънредни данъци, стр. 95—96, и статията от същия автор „За произхода и ролята на джелепството през XV—XVIII в." (под печат).

19 Фонд 95, арх. ед. 23, лист 1б.

Таблица III

Администра-тивна единица	Населени места: наименование по документа	Населени места: днешно име	Джелеп-кешан: не-мох.	Джелеп-кешан: мо-хам.	Със задължение да предадат овце: до 25 овце	до 50 овце	до 100 овце	над 100 овце	Новорегистрирани джелепи	Общ брой на дължимите овце
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Каза Филибе нахия Конуш	Погоре	изчезнало село при с. Малево, Асеновградско	—	2	1	1	—	—	—	75
„	Мергеле	Наречен, Асеновградско	—	1	1	—	—	—	—	25
„	Павлюска	Павелско, Смолянско	—	3	1	2	—	—	—	105
„	Коилова	Коилово, изчезнало	—	1	—	1	—	—	1	30
„	Косова	Косово, Смолянско	—	3	—	3	—	—	1	95
„	Лескова (Малина лака-и Рупчос)	Лесково, Асеновградско	—	3	1	2	—	—	2	90
„	Иверча	Иверци при с. Павелско	1 помохам.	2	—	3	—	—	2	90
„	Орешич	Орешец, Пловдивско	—	1	1	—	—	—	1	25
„	Истафур	изчезнало село при с. Оряхово или при с. Югово	—	2	1	1	—	—	1	55
„	Диренова	Дряново, Смолянско	—	2	1	1	—	—	1	55
„	Диреновиче (Йениджe)	Дреновица	—	1	—	1	—	—	1	50
„	Белинче	Белинци, вероятно Белица, Асеновградско	—	1	—	1	—	—	1	50
„	Добролък	Пловдивско	—	3	—	3	—	—	2	95
„	Ландуз	неуточнено	3	—	—	3	—	—	2	120
Нахия Коюн тепеси	Чурян	Чурен, Пловдивско	—	5	—	—	—	—	5	135
„	Черешова	Черешово, Смолянско	—	2	2	—	—	—	1	50
„	Лилкова	Лилкова, Пловдивско	—	2	—	2	—	—	—	60
„	Тъмраш	Тъмрълш, изчезнало	3	5	5	3	—	—	6	235
„	Рахова	Оряхово, Смолянско	—	4	1	3	—	—	1	125
„	Чуряков дол	Чуруково	—	1	—	1	—	—	1	30
„	Волова	Волово	1	—	—	1	—	—	1	30
„	Бойкова	Бойково, Пловдивско	—	2	2	—	—	—	1	50
„	Забърда	Забърдо, Смолянско	—	1	—	1	—	—	—	40
„	Чифтище	Сафтъще, дн. Студенец, Смолянско	—	6	—	6	—	—	4	190
„	Брестовиче	Брестовица, Пловдивско	—	2	—	2	—	—	—	100
„	Калагузли	неуточнено	1	—	—	—	1	—	—	70
Каза Татар Пазарджик	Хорсьова	Хорсово, изчезнало	—	1	—	1	—	—	1	30
„	Фотен	Фотиново, Пазарджишко	2	—	1	1	—	—	—	85
„	Селча	Смолянско	—	1	1	—	—	—	1	25
„	Настан от мах. Лесксва	Лесково, Смолянско	—	1	1	—	—	—	1	25
„	Девлян	гр. Девин	—	4	—	4	—	—	4	160
„	Бедан	Беден, Смолянско	1	6	—	7	—	—	4	260
„	Доркова	Дорково, Пазарджишко	3	14	3	14	—	—	9	560
„	Костандова	Костандово	5	5 (2 помохам.)	6 (и 4 помохам.)		—	—	8	280
„	Ракитова	Ракитово, Пазарджишко	4	7	6	5	—	—	6	335

Продължение на табл. III

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Каза. Татар Пазарджик	Баня	квартал от Велинград	2	13 (1 помохам.)	3	10	2	—	всички	580
„	Лъжани	Лъджене, квар. от Велингр.	2	5	1	6	—	—	3	265
„	Каменичe	квартал от Велинград	—	7	4	3	—	—	4	200
„	Корова	Корова, Пазарджишко	—	6 (2 свещеници)	3	3	—	—	—	235
Каза Разлог	Бабяк	Благоевградско	7	1	2	5	1	—	3	265
„	Якорида	Якоруда, Благоевградско	—	14 (1 свещ.)	—	10	3	—	5	655
„	Беличе- и баля	Г. Белица „	—	24 (1 свещ.)	4	20	2	—	16	910
„	Беличе- и зир	Д. Белица „	1	6	2	5	—	—	6	230
„	Годлева	Годлево „	—	13	3	10	—	—	10	460
„	Баня- и Разлук	Баня „	1	8	—	9	—	—	6	380
„	Бачева	Бачево „	2	6 (1 свеш.)	1	5	2	—	5	345
„	Драглище-и зир	Д. Драглища	—	13	2	11	—	—	7	430
„	Мехомия	Разлог	1	22 (1 свещ.)	1	20	2	—	12	1110
„	Банинска	Банско	1	21 (1 помохам.)	—	2	17	2	—	980
„	Гнидобронска	Гнодобродско		7 (1 свещ.)	—	7	1	—	1	350
„	Драглище-и баля	Горна Драглища	—	3	—	1	2	—	2	170

дължимите от тях овце, събирани за нуждите на държавата, овцевъдите са били несъмнено заможни хора.

Веднага трябва да се добави, че сведенията за джелепкешаните все още не бива да се смятат указание за повсеместно развитие на овцевъдството, тъй като те се отнасят само до отделни слоеве от населението. Само по тези сведения не бихме могли да съдим също за цялостния обем на овцевъдството, за мястото, което то е заемало в селското стопанство на изследваните от нас райони.

Данните на табл. I говорят за развитие на свиневъдството — почти навсякъде, където е живеело българско християнско население (мохамеданите не отглеждали свине по верски причини). За това свидетелствува данъкът върху свинете, а на места и десятъкът или налогът върху жълъдовата храна, предназначена за гоене. Като се има пред вид, че данъкът върху свинете се е събирал в размер по две акчета на глава, по нашите цифрови данни можем лесно да възстановим общия брой на свинете за отделните селища. Ако вземем например селото Зърнево, Неврокопско, където сумата от данъка е една от най-високите, оказва се, че в селото е имало около 157 свине при население от около 996 души. С други думи, на всяко семейство (от по около 6 души) се пада приблизително по една свиня. За много по-добро развитие на свиневъдството говорят цифрите на с. Драгош, каза Йениджe Карасу — 225 свине при население от

от около 196 души, т. е. повече от една свиня на глава от населението. Разбира се, ние не знаем определено какво количество свине е притежавало всяко домакинство. Нашите изчисления са условни и по тях не можем да правим изводи за стопанското равнище на дадено населено място. Твърде е възможно големият брой свине да се отнася само до едно или няколко семейства, както е случаят с джелепкешаните.

По-оскъдни са сведенията за коневъдството. Няма съмнение обаче, че и то е било застъпено в някои от тези краища. В сведенията за града Серес се споменава данък за хергеле. Крупни реквизиции на коне за военни нужди е правела османската власт през 1673—1674 г. в казите Демирхисар, Серес, Драма, Неврокоп, Енидже Карасу и Гюмюрджина.[20]

Нека не отминем без внимание някои указания за добив на желязо в районите, които са обект на това изследване. Така например в регистъра от края на XV в. е вписан данък върху самоковите в с. Горна Търница (Манастир), шест на брой, и в с. Зърнево — един. [21] Съоръженията за преработка на желязната руда говорят за наличността на железодобив в района на тези селища, толкова повече, че във феодалния регистър е вписан и добив от плавено желязо в селата Г. Търница и Герман. Изглежда, че този железодобив не е бил съвсем незначителен, тъй като в някои от споменатите села е бил събиран и бач върху желязото. А това показва, че с желязото се е търгувало. Според документи от 1695 г. за поправяне на моста над река Карасу[22] е било искано желязо от неврокопското село Тешево.

Единствени данни, които се отнасят до селскостопанската техника, са тези за налозите от воденици. Такива налози фигурират в описите на близо половината от селищата по табл. I. По тях се вижда, че в населените места, на които е посветено нашето изследване, са били използувани три вида мелници — най-много за брашно, по-малко — тепавици и съвсем рядко — вятърни мелници.

Наред с известията на селскостопанското производство и отчасти за рудодобиването не липсват, макар и по-оскъдни сведения за търговска и занаятчийска дейност в населените места, за които е реч тук. В регистрите се натъкваме на приходи от търговски такси (бач), налагани при покупко-продажби на известни артикули. Разбира се, най-често ги намираме в градовете — главни търговско-занаятчийски средища. Големите приходи от бача, които са регистрирани към Серския хас, са например красноречиво указание за интензивността на търговията в този град.[23] Все тук се споменава за данък, с който били облагани градските месари като възмездие за млекодайните овце, заклани и продавани от тях. По сведенията на френския пътешественик Пиер Белон, който посетил Серес към

[20] Цариград-Дефтерхане. I. К. Държавни доставки, 15 зилхидже, 1084.

[21] За рударството в този район вж. Г. Георгиев, Железодобивната индустрия в Мървашко (планината Али ботуш и съседните ѝ планини), сб. Рударството в Югозападна България и Югоизточна Македония, София, 1953, стр. 63—64.

[22] Солун-кадия, I. Държавни строежи. 20 джемази, I, 1106.

[23] Покрай приходите от пазарни такси в описа на Серес от края на XV в. е регистрирана и такса върху трафика с плавателни съдове по р. Карасу. Същото сведение е използувано от В. Мутафчиева, но погрешно обяснено като такса, събирана от пешеходци за преминаване на мост на р. Карасу (срв. ИИБИ, VII, стр. 195—196).

средата на XVI в., тук се стичали множество чужди търговци. По Струма проникввали на цяла левга навътре от устието ѝ кораби, дошли от Дубровник, Хиос, Венеция и Египет. Те докарвали тук стоки и за да ги разпродадат, оставали по два месеца през зимата. Закупували и натоварвали пшеница, вълна и кожи, които без съмнение били докарвани в Серес и района му от прилежащите селища и области.[24] Размерите на тази търговска дейност ще да са били значителни, щом по долното течение на Струма съществувал постоянен търговски трафик на кораби, някои от които идвали чак от далечния Египет. По данни на други източници и пристанището Кавала се обособило като значително дебуше на селскостопанското производство в околните райони. Така в султанска заповед от 1564 г. до кадията на Кавала се нарежда на Кавалското пристанище да се продава производството на селата, които спадали към мукатаите на султанския вакъф. В турските архиви са запазени документи, от които се вижда, че през XVI в. в Кавала постоянно се товарели кораби с жито, определено за снабдяването на Цариград и без съмнение дошло от хинтерланда на това пристанище.[24a]

В селата от нашата таблица не са регистрирани бачове в такова количество и разновидности поради това, че търговската дейност тук е имала съвсем ограничен обхват. Най-честият бач тук е бачът върху виното. Това подсказва, че най-обичайните търговски сделки на село са ставали с вино. Едва ли тия сделки са били съвсем малобройни в селищата, щом османската власт не е пропуснала да наложи пазарна такса върху тях.

Трудно е да съдим и за занаятите в разглежданите тук селища. В списъците на населението инцидентно се споменават в Петрово 4 грънчари, в Борово 1 златар, в Брезница трима ковачи и един баничар. В покъсни документи е отбелязан със занаятието си един касапин в с. Тиховица, Неврокопско, и казанджия от с. Зърнево. Тези макар и случайни и далеч неизчерпателни указания подсказват, че и в селата от природопските райони, а вероятно и в самите родопски села още през XV—XVI в. е имало лица, заети с някаква занаятчийска дейност.

Документите, които ни разкриват стопанския облик на някои родопски и природопски райони, представляват интересно градиво за проучване феодалните задължения на раята. Изследвачът неизбежно спира вниманието си преди всичко върху разновидностите на феодалната рента — една от основните форми на феодалната зависимост. Таблица I съдържа достатъчно и съвсем конкретни сведения за данъчните тежести на зависимото население. Те ни освобождават от задължението да се връщаме подробно върху различните десятъчни и други облагания.

Основното, което заслужава да се отбележи тук и което е ясно изразено в нашата таблица, е фактът, че голяма част от набелязаните в нея данъци са били изисквани не само от немохамеданската, но и от мо-

[24] П. Белон дю Ман, Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни, София, 1953, стр. 161—163.

[24a] Gliša Elezović, Iz Carigradskih turskih arhiva, Muhimme defteri, Beograd, 1950, II, № 511, p. 98, II, № 827, p. 134, II, № 864, p. 139.

хамеданската рая.[25] Следователно и помохамеданчените българи, чиито имена четем в списъците, са продължавали да носят тежкото бреме на феодалната експлотация и след приемането на исляма. С този акт те съвсем не са преминали в по-висока социална категория, а са останали пак в същото положение на феодално зависимо население.

Необходимо е да отдадем известно внимание и на онези данъчни задължения, които не са отразени в таблицата. Това е преди всичко поземлено-личният данък на мохамеданите (ресм-и чифт) и на немохамеданите — испенче. Както е известно, ресм-и чифт[26] е бил налаган в по-голям или по-малък размер съобразно с размера на раятската земя: за домакинства със земя в размер на един или повече чифтове[27] — 22 акчета от домакинство, за такива с по-малко от половин чифт земя — 9—12 акчета под името ресм-и бенак и за незадомените — 6—12 акчета. От описите на редица селища, вписани в табл. I, се установява във връзка с налагането на ресм-и чифт, че мнозина от помохамеданчените българи били причислени към категорията бенак.[28] А това означава, че те са били малоимотни хора. Ясно е следователно, че помохамеданчването не ще да е донесло съществено подобрение в икономическото положение на тези хора (въпреки известни фискални облекчения), щом според данните на фискалната регистрация те спадат към категорията на малоимотните.

Поземлено-личният данък на българското население в разглежданите тук селища, т. нар. испенче, се събирал в обичайния размер за домакинства и незадомени еднакво — по 25 акчета (повече, отколкото поземленият данък на мохамеданите), и по 6 акчета за вдовишки домакинства.[29] Тук-там (само за селата Търница, Зерново, Яново, Кашица, Брезница и Кремин) е зачислен данъкът тютюнлюк. Това е личен данък, плащан от раи пришълци за правото да презимуват в известно феодално владение, без да се занимават със земеделие.[30] Наличността на този данък в посочените селища подсказва, че в тях поради едни или други причини са прииждали и прекарвали известно време раи от други места.

Местното зависимо население плащало на своите феодални господари надлежната такса при женитба (ресм-и арус) и таксата ниабет. Само

[25] Наистина за разлика от немохамеданите мохамеданите били освободени от облагане с поголовния данък джизие, с обичайните даждия адет-и харман, кокошка и погача, весла грозде; те плащали по-малък поземлен данък — т. нар. ресм-и чифт, по-малко търговски мита и пр. (срв. Б. Цветкова, О религиозно-национальной дискриминации. . ., стр. 78—79; Б. Цветкова, Към въпроса за пазарните и пристанищни мита и такси в някои български градове през XVI в., ИИБИ, XIII, стр. 213; B. Cvetkova, Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du Moyen Age sur le système féodal ottoman, Byzantinobulgarica, I, Sofia, 1962, p. 245—246). Но останалите фискални задължения към феодали и държава били разпределяни еднакво върху цялото зависимо население в българските земи без оглед на религиозната му и народностна принадлежност.

[26] Срв. H. Inalcik, Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu. Belleten, c. XXIII, 1959, № 92, s. 583—588.

[27] Пространство земя, която може да се обработи за един ден с чифт волове (срв. Ö. L. Balkan, Çift. Islâm ansiklopedisi, III, s. 393 и сл.).

[28] H. Inalcik, Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu. . ., s. 589—591.

[29] За този данък срв. H. Inalcik, op. cit., s. 603—607.

[30] H. Inalcik, Hicrî 835 tarihli sûret-i defter-i sancak-i Arvanid, Ankara, 1954, s. XXIX; Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu. . ., s. 592—593. В. Мутафчиева погрешно е обяснила този данък, когато се е натъкнала на данните за него в регистъра (цит. съч., стр. 174). Тя съобщава, че е „данък върху тютюна".

на селото Елешница е зачислен доход от т. нар. такса „монополие". Известно е, че в течение на 75 дни през годината всеки феодал получавал монополно право да продава само своя винодобив и своята шира, докато на раите било забранено това.[31] За да получат правото да търгуват и те свободно през дните на „монопола", плащали таксата „монополие". Щом тази такса фигурира само в описа на с. Елешница, очевидно в останалите селища се е съблюдавал още и режимът на феодалния монопол. Твърде странно е, че в споменатото село, на което е зачислено „монополие", не е вписан десятък от лозята. Плащането на „монополие" означава, че селяните имали с какво да търгуват, за да се стремят към отстраняване на ограниченията на монопола. А щом това е така, остава неясно защо регистраторът не е вписал добив от десятъка върху лозята към въпросното село.

Наред с данъците, които зависимото население в този край дължало на своите феодални господари (в повечето села това били владетели на хасове, а само в няколко — тимариоти), то било натоварено подобно на раята във всички български земи с данъчни тежести към централната власт. Немохамеданското зависимо население плащало джизие (поголовен данък).[32] И тук, както навсякъде, джизието било събирано съобразно с броя на определени данъчни единици — ханета (в случая домакинства). Особено тежък дял от феодалната рента, дължима на държавата, били данъците от категорията tekâlif-i örfiye ve avariz-i divaniye. И мохамеданската, и немохамеданската рая била облагана с тези данъци. От тях най-голям дял се пада на принудителните изкупувания на храни и припаси за нуждите на държавата и армията (ищира и сурсат).[33] Достъпните засега турски и домашни източници свидетелствуват за това, че Родопската област и прилежащите ѝ земи на юг и югозапад са били постоянен източник на задължителни държавни доставки — най-вече на зърнени храни и брашно, дървен материал, овце, желязо и пр.[34] По друг повод вече споменахме за този род облагания, които се превърнали в средата на XVII в. в непосилно бреме на населението поради зачестилите войни и нарасналите поради тях изкупувания и реквизиции за армията. Заслужава да се подчертае тук фактът, че именно след второто масово помохамеданчване много от селата в Неврокопско били натоварени с големи доставки от принудително изкупени храни.[35] Как населението е понасяло това, личи добре от една приписка,

---

[31] J. v. Hammer, Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, I, Wien, 1815, S. 302; Ö. L. Barkan, XV ve XVI asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, Istanbul, 1945, s. 270.

[32] За джизието в Османската империя срв. B. Nedkov, Die Ǧizya (Kopfsteur) im Osmanischen Reich mit besonderer Berücksichtigung von Bulgarien, Leipzig, 1942. H. Hadžibegić, Ǧjizia ili harač. Prilozi za orijentalnu filologiju, III—IV, V; C. H. Becker, Cizya. Islâm ansiklopedisi, III, 1945, s. 199—201. Облагателни списъци с броя на ханетата джизие в Неврокопско от 1623—1625, 1636 и в Разложко от 1660 г. вж. Ор. отд. Бл., фонд 126, арх. ед. 4; фонд 126, арх. ед. 9; фонд 39, арх. ед. 19.

[33] За ищира срв. подробно Б. Цветкова, Извънредни данъци и държавни повинности..., стр. 75—152. Срв. и L. Güçer. XVI—XVII asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan alınan vergiler, Instanbul, 1964.

[34] Вж. Документите и материалите, цитирани на стр. 46—47.

[35] Фонд 126, арх. ед. 20; фонд 89, арх. ед. 2, 17.

която отразява събития, свързани с войната за Крит. „В тази година излезе султан Мехмед на Доспат[36], пише незнайният съвременник, и голяма нужда изпитваха християните от сурсат.[37] Във Филибе кадалък сурсатът бе 205 хиляди кила и много хараджа[38], който стана по 40 гроша на хане заради пътищата...“[39]

Зависимото население търсело всячески начини да облекчи тези данъчни тежести, които го лишавали често пъти дори от насъщната му храна, и да се изплъзне от облагането с някой от извънредните данъци. Сведения за такива прояви намираме например в един документ от 1650 г.[40] В него се съобщава, че чиновникът по събирането на доставка от овце за 1646—1647 г. от казите Кавала, Правище и подведомствените им райони се оплакал по следния повод. Години наред той не успял да прибере исканата доставка, защото в това начинание му пречели стопаните на нерегистрирани овце от тези кази, от с. Хурлу, Драмско. Те не позволявали и другите стопани да дават овцете си, отказали да се явят пред съда при многократното им призоваване там. Принудителни доставки били изисквани не само по време на поход, но и за всевъзможни нужди на върховното управление. Много често населението било заставяно да дава храните си за снабдяване на султана и неговото обкръжение, когато те прекарвали в ловни развлечения. В един документ от 1678—1679 г. се съобщава например, че Ибрахим, син на Абдуллах, Елхадж Ибрахим, син на Хасан и Елхадж Есеид Вели ходжа от гр. Димотика, Хюсеин Исхак от с. Юмер Виран, Никола, син на Моско от с. Токмак, Щерьо, син на Мано от с. Кадъ, Апостол, син на Маврани от с. Булгар, Димо, син на Драган от с. Инджеииз (?), Апостол, син на Мичко, Димо, син на Киряки от с. Софулу, се явили в съда и потвърдили, че са изпълнили възложената доставка на населението от този район за 1677—1678 г. Те предали 6000 килета ечемик, 3000 кантара слама, 300 килета брашно и 300 коли дърва за снабдяване на мензила в Люле Бургас във връзка със султанския лов.[41]

Без всякакво съмнение феодалните задължения на населението от изследваните тук краища са били още по-многобройни. Ние набелязахме основните от тях и по-специално ония, за които има ясни исторически известия.

Въпреки оскъдните данни безспорно е, че местното население е било подлагано на редица насилия и произволи от тамошните феодални господари или от органите на централното управление. Твърде типичен е например случаят, отразен в съдебен протокол от 1620 г. От този протокол се вижда, че Хандан бей, субаши на с. Якоруда, нахия Разлог, което спадало към зиамета на загиналия Мустафа ага, еничарски ага, се опитал да изнуди селяните в това село. Той изискал от тях чрез ше-

---

[36] През Доспат минавал пътят за Гърция. Оттам се придвижвали османските войски на юг (срв. напр. док. Серес-кадия, II. А. 1. Задълженията на раята към държавата, 14 реджеб 1127 г.).

[37] За сурсат вж. подробно у Б. Цветкова, Извънредни данъци..., стр. 67—75.

[38] Думата е за поголовния данък „джизие“.

[39] Вж. Асимилаторската политика..., стр. 167—168.

[40] Фонд 41, арх. ед. 2.

[41] Фонд 83, арх. ед. 35.

риатския съд голяма сума — 60 000 акчета — под предлог, че те му я дължели. Селяните отказали категорично да имат такъв дълг, но съдът изискал от тях да представят документ, че наистина са издължили сумата.[42]

Малобройните паметници от тази епоха ни предлагат и някои данни за специалните феодални задължения на някои категории население в Родопите и природопските райони на юг. Вече по друг повод спряхме вниманието си върху т. нар. джелепи. Наред с тях не бива да отминем и соколарите, за които разполагаме с известни данни от XV в.[43] Техният статут, техните задължения са изяснени в общи черти досега.[44] Необходимо е да установим съвсем конкретно тук какъв е бил броят на тази специална категория население в отделни селища и какви са техните феодални тегоби. Всички те са причислени в доганджийския регистър от края на XV в.[45] към групата на т. нар. шахинджии (соколари), които се грижели за улавянето и отглеждането на соколи от порода, назовавана на турски „шахин".[46] Някои от шахинджиите, за които е дума тук, били задължени да улавят, отглеждат и дресират соколи, необходими за султанския лов, а други пък получавали от началниците си соколи, за да ги отглеждат и обучават. Те се назовават в източниците „гюрюндже ханджии". Всички тези соколари, които се набирали от средите на зависимото население, били организирани в свои бюлюци, имали преки доганджийски началници, цяла йерархия, подчинена на мир-и шикяр (началник на султанския лов). Срещу изпълнението на задълженията си соколарите от селищата, които представляват интерес за нас, получавали правото да владеят т. нар. доганджийска бащина с фискални облекчения или пък само да бъдат освободени от данъци. Всички соколари били облекчени от данъците и повинностите avariz-i divaniye ve tekâlif-i örfiye. Но нека проследим соколарството в изследваните от нас райони. В регистъра, за който е дума тук, намираме следните шахинджии от нахията Неврокоп, които служели като гюрюнджеханджии: в с. Садова (Садово, Благоевградско): Гьорюндже Будин, син на Димо, Атрапи, син на същия, Яни, зет на Тодорос, и Тодорос, син на Димо. Всички те притежавали бащини (стр. 108). От нахията Неврокоп са записани още и гьорюнджеханджията Яни, син на Калута, и Михо, син на Станиша, които служели само срещу освобождаване от данъци (стр. 64). От нахията Филибе са били зачислени шахинджиите: в с. Корова някой си Лалюк, син на Радул, и синовете му Радул и Драгослав с доганджийска бащина;[47] в с. Баткун — Тодор, син на Михал, пак с

[42] Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia, bearb v. G. Galabov, hsg. H. Duda, München, 1960, № 1105, S. 338.

[43] Нашите данни са извлечени от рег. Д/649 от края на XV в.

[44] Срв. Гл. Елезовић, Соколари и соколарство. Из историје соколарства, Скопје, 1923; Б. Цветкова, Принос към изучаването на турския феодализъм, т. VI, стр. 162—166; същата, Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт, стр. 198—199.

[45] Срв. Дефтер на Ор. отдел Д/649.

[46] M. Z. Pakalın, Osmanlı tarih deymleri ve terimleri šozlüğü III, fasc. XXI, Istanbul, 1955, s. 304.

[47] Погрешно е съобщението, че в края на XV в. това село имало „три къщи ястребари" (срв. В. Мутафчиева в сб. Из миналото на българите мохамедани в Родопите, София, 1958, стр. 60). Очевидно неправилно е преведен от нея терминът „şahin".

бащина (стр. 107); от нахията Драма — шахинджиите: в с. Калабак (дн. Каламбаки) Йорги, син на Михал, Иван, син на Янак (те изпълнявали едновременно и служба на тузакчии, т. е. такива, които поставяли примки за улавяне на соколи, предназначени за дресиране) с бащина; Маноли, син на Яни, и Афагор, син на Шахин — срещу освобождаване от данъци (стр. 108). В същото село имало и гьорюнджеханджии — Йорги, син на Михо, братята му Нетюк и Враньо; Димо, син на Коста — те служели само срещу освобождаване от данъци (стр. 131). В с. Леботи (дн. с. Левотин, Драмско): Йорги, син на Миленос, Димко, син на Велик, Коптос, син на Никола, освободени от данъци (стр. 109). В с. Височани (дн. с. Ксиропотамос, Драмско): Павли, брат на Софу Елиас,[48] без бащина, освободен от данъци. От нахията Гюмюрджина—шахинджии: с. Кузлу (дн. Каридия, Гюмюрджинско): Филури, син на Яни, с бащина; с. Ясъ (дн. Пасмос, Гюмюрджинско): Тодор, син на Скилица, с бащина (стр. 109).

Наред с обикновените доганджии в някои от набелязаните тук краища е имало и соколари от друга категория, които извършвали определена дейност срещу получаване на тимар. Това са т. нар. ловци соколари. Тяхна длъжност била да залагат специални ловни съоръжения — т. нар. гюмета, за да хващат соколи, които предавали в султанския двор. Тимар на такива ловци доганджии — Хаджи Дурут и Мухамеди — било селото Чамурлу в нахия Карасу (стр. 55, 120). Към този тимар са регистрирани 7 домакинства, двама неженени, 1 бенак с доход 862 акчета. Всяка година тези ловци соколари били длъжни да залагат по три гюмета. Със същите задължения били натоварени и държателите на тимара от с. Керемедин, Гюмюрджинско — Ибрахим, Мухамеди и Мурад. В техния тимар са записани 4 домакинства, трима неженени, трима бенак и доход от 838 акчета (стр. 56, 121).

От приведените данни е явно, че обикновените соколари са изключително немохамедани българи, докато тимариотите ловци са само мохамедани. Броят на обикновените соколари в селищата не е бил значителен — по един, по двама или по пет-шест души, пръснати в отделни села.

Соколари са регистрирани без повече конкретни данни към селищата от нахия Неврокоп — с. Корниче (Корница, Гоцеделчевско), Апланиче (Ябланица, Гоцеделчевско), Мусомища (Гоцеделчевско), Вълкосел (Гоцеделчевско), Потолнос (вер. Петелинос, Зъхненско), от нахия Серес — Ностеч и Ексирлу Теру (неуточнени), от нахия Гюмюрджина — с. Баки, което през 90-те години на XV в. било изцяло доганджийско.[49]

Соколарският институт се запазил в тези райони и по-късно. Например в документ от 1671 г. се споменават двама доганджии — Папас Леко и Златко от с. Мусомища, и шахинджиите Добраш и Никола от с. Зърнево — и двете селища тогава в Неврокопска каза.[50] В друг документ от 1672 г. намираме сведения за състоянието на доганджийския институт в обсега на Серския доганджибашилък. Там се съобщава, че определените със султански берати в този район чакърюваджии и тех-

[48] Очевидно братът на соколаря Павли е помохамеданчен българин.

[49] Ориенталски отдел, Д/649, стр. 41, 43.

[50] Фонд 126, арх. ед. 12. По всяка вероятност и в други селища, за които не е споменато тук, е имало соколари. За това свидетелствува на много места и топонимичният материал, какъвто е например случаят с Ксантийското село Шахин (срв. Кирил патриарх български, Българомохамедански селища в Южни Родопи, София, 1960, стр. 56).

ните синове[51] не предали за султанския двор соколи, които следвало да дадат за 1672—1673 г. Поради това те били длъжни да платят обичайната такса като възмездие за неизпълнено задължение — „мюрде беха“ — в размер на 300 акчета от всеки доганджия, а също тъй и налозите върху овцете, пчелните кошери, сватбарина, бадихава, джюрм-ю джинает, бейт-юл мал и др. Изпратен бил един дворцов доганджибашия да събере тези данъци от неизправните соколари в Серския район.[52]

От направения бегъл очерк е ясно, че дори и оскъдни, посочените източници от XV—XVII в. позволяват да се набележат известни черти на стопанския живот в някои родопски и природопски краища и да се разкрият недоизяснени досега в цялост феодални задължения на местното население. Тези източници показват недвусмислено, че мохамеданското, в това число и помохамеданченото българско население е споделяло до голяма степен феодалните задължения и тежести на българската рая. Или, с други думи, приемането на исляма не е поставяло основната маса от помохамеданчените българи в по-висока социална категория — много от тях си оставали малоимотни и всички били натоварени с разнообразни данъци, такси и повинности. Известна промяна, която настъпвала в икономическия им статут с акта на помохамеданчването, е била отмяната на поголовния данък, на няколко обичайни даждия, на поземлено-личния данък ресм-и чифт и на някои търговски такси. От друга страна, над тях преставал да тежи режимът на религиозно-народностна дискриминация, наложен от османската феодална власт спрямо немохамеданските ѝ поданици в империята. Разбира се, в положението на помохамеданчените от тези райони, в техните задължения при условията на османската феодална система е имало различия. Достатъчно е тук да припомним за джелепкешаните — тези несъмнено по-заможни люде, чието по-добро икономическо положение обуславяло и различното им социално положение, без обаче да ги освобождава от режима на феодалните задължения към централната власт.

Извличането и изследването на нови изворни материали от турските архиви ще позволи в бъдеще да се разкрие по-пълно стопанското развитие на разглежданите тук райони, институциите на османската феодална система, статутът на местното зависимо население през първите столетия на османското господство.

---

51 Т. е. соколари, които били задължени да наглеждат гнездата на соколи в планински и гористи места и се грижат за тях, докато отраснат и станат годни за лов. След това чакъръюваджиите ги предавали на своите началници за султанския двор.

52 Ориенталски отдел, фонд 122, арх. ед. 74.